

VLADO NARTNIK

K LOČLJIVIM PREDPONAM PORABSKIH GLAGOLOV

COBISS: 1.03

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.V25I1.7563](https://doi.org/10.3986/jz.v25i1.7563)

Z novim tisočletjem sta slovenistiko obogatila tudi dva slovarja porabskega narečja, ki sta posebno važna v zvezi z razvojem glagolskih tvorjenk. V tem narečju se namreč pred neločljivimi vidovnimi predponami glagolskih tvorjenk rade pojavljajo ločljive nevidovne predpone, primerljive z ločljivimi predponami v madžarščini in nemščini.

Ključne besede: ločljiva predpona, neločljiva predpona, sestava, razstava, glagolska tvorjenka, krajevni prislovek, pookolitev

Separable Prefixes of Verbs in the Slovenian Rába Valley Dialect

The new millennium has also enriched Slovenian studies with two dictionaries of the Slovenian Rába Valley dialect, which are especially important in terms of the development of prefixed verbs. Specifically, in this dialect the inseparable aspectual prefixes tend to be preceded by separable non-aspectual prefixes comparable to the separable prefixes in Hungarian and German.

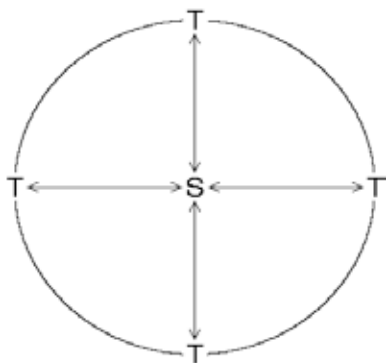
Keywords: separable prefix, inseparable prefix, compounding, decomposition, prefixed verb, adjunct of place, spatial particle

0 UVOD

Z novim tisočletjem sta slovenistiko obogatila tudi dva slovarja porabskega dela prekmurskega narečja: Porabsko-knjižnoslovensko-madžarski slovar Francka Mukiča iz leta 2005 in Slovar Gornjega Senika A–L Marije Bajzek Lukač iz leta 2009. Pri prvem slovarju je že iz naslova razvidno soočenje porabske slovenščine s knjižno slovenščino in madžarščino, pri drugem slovarju pa soočenju porabske slovenščine s knjižno slovenščino in madžarščino sledi še nemščina (Bajzek Lukač 2009: 7). Soočenje z madžarščino in nemščino je posebno važno v zvezi z razvojem glagolskih tvorjenk. V porabski slovenščini namreč neločljivim vidovnim predponam glagolskih tvorjenk rade predhajajo ločljive nevidovne predpone (Bajzek Lukač 2016: 166), ki jih v smislu razstavljanja beleži samo prvi slovar.

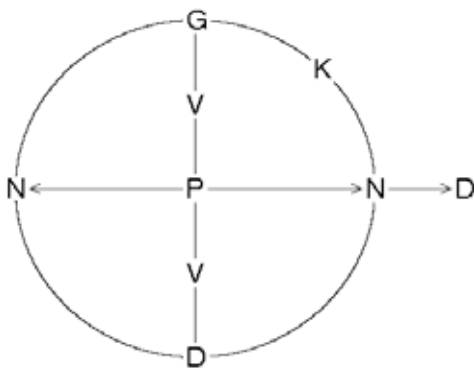
1 KAZALNI IN OSNI PRISLOVI

Ločljive predpone glagolskih tvorjenk se posredno navezujejo na krajevne prislove (Pavel 2013: 258–259). Med slednjimi so najprej važni štirje kazalni prislovi *tü* in *tan* ter *es* ali *se* in *ta* (Mukič 2005: 323, 386), ki izstopajo zlasti v zvezah *tü pa tan* in *se pa ta* ter v sklopih *sepata* in *tüse – tüta* značilno vzglasno:

Tü pa tan zato kâj plačajo. (Tu pa tam kaj plačajo.)¹
 Tâu ne sliši es! (To ne spada sem!)
 Se pa ta lejče kâk kakša nâura kûra. (Teko sem pa tja kot kaka nora kura.)
 Pijjanec je sepata zoplejto. (Pijanec je kolovratil po cesti sem in tja.)

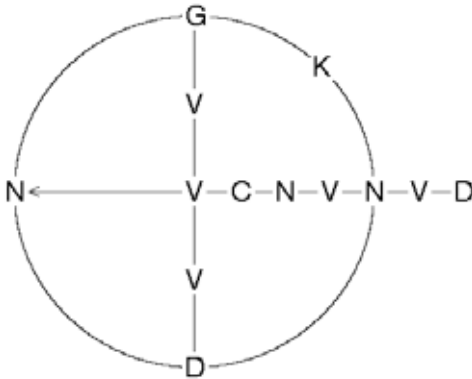
Ob osnih protistavah *naprej – nazaj* in *prejk – vkriž* sta v zvezi s kazalnim prislovom *ta* dodatno značilni kazalnoosni protistavi *tagor – tadoj* in *takâuli – tadâle* (Mukič 2005: 374, 776):

Telko mo don naprej, če de un tō pomago. (Vendarle bomo na boljšem, če nam bo tudi on pomagal.)
 Dejte je nej stelo naprej titi. (Otrok ni hotel iti naprej.)
 Pridi nazaj! (Pridi nazaj!)
 Nazaj ne odi! (Ne hodi nazaj!)
 Noge, roke si je vkriž djâu. (Noge, roke si je prekrizal.)
 Gor pa doj odi kâk dama. (Sprehaja se kot kaka dama.)
 Čâjt je kâuli prišo, ka de trbelo titi. (Prišel je čas, da bo treba iti.)
 Trbej je kâulivrât titi. (Trebja je iti okoli.)
 Mâlo tadâle idi! (Malo se premakni!)
 Tadâle nemo šli! (Dalje ne gremo!)

¹ Primeri in prevodi so vzeti iz Mukič 2005.

Ob osnih protistavah *cüj – vkráj* in *vküp – vrazmo* ter *skåuz – vanej* je prav tako značilna kazalnoosna protistava *tanut – tavö*:

Sodak je na mesti vkráj biu. (Vojak je bil mrtev na licu mesta.)
 Vkráj idi, ka si mi napäuti! (Umakni se, ker si mi v napoto!)
 Vsikdar sta vküper kák läče pa rit. (Vedno sta kot rit in srajca.)
 V svojon žitki je dosta vse mogo skåuz titi. (V življenju je preživel veliko hudega.)
 Idi tavö! (Pojdi ven!)

2 POOKOLITVE KRAJEVNIH PRISLOVOV

Krajevnim prislovom so sicer še bližje pookolitve, ki so značilne za širšo slovenščino (Toporov 1961: 250). Primer kataforičnih pookolitev *gor ...* glede na nadaljevanje *na visoke gore* ter *dol ...* glede na nadaljevanje *na globoko morje* je v ljudski pesmi »Jezus razpostavi jogre« (SLP 118):

Jezus jogre je postavil
 na vse štiri te strani:
 svetga Petra je postavil
 na lepo ravno polje,
 svetga Janža je postavil
 na vinograde lepe,
 svetga Andraža je postavil
 gor na visoke gore,
 svetga Miklavža je postavil
 dol na globoko morje,
 svetga Tomaža je postavil
 pa v deželo Indijo.
 Svet Tomaž tako se veri
 proti svojmu Jezusu:
 »Kaj si mene let postavil,
 kjer ni videt romarja?«
 »Tiho, tiho, joger ljubi,
 joger ljubi, svet Tomaž!

Na svet lepši ni dežele
 ko dežela Indija:
 v Indiji toča ne bije,
 pšenico dvakrat žanjejo.
 v Indiji ga ni človeka,
 da b bil hudobnega serca.«

Protistava *gor na visoke gore – dol na globoko morje* v prvi polovici pesmi pomeni dvig glede na *vinograde lepe* ter spust glede na *lepo ravno polje*. V drugi polovici pesmi pa tokrat anaforični pookolitvi *let* sledi še kataforična poosebitev *ga ...* glede na nadaljevanje *ni človeka* (Nartnik 1998: 45). Primer anaforične pookolitve je spet ponovitev krajevne prislova *gori* v navezavi na *en hrib steran* in *lepo ... ravan* v prvi kitici ter krajevni prislov *notri* v navezavi na *zibel sreberno* v tretji kitici ljudske pesmi Marija ziblje Jezusa (SLP 75):

Tam nam stoji en hrib steran,
 gori pa lepa je ravan:
 gori stoji suho drevo,
 sedem let ni zeleno blo.

Drevcu Marija govori,
 drevce pa spet ozeleni,
 strila se hladna senčica,
 tam bo Marija zibala.

Zibel sreberna, zlat je tek,
 notri se ziblje Jezus svet:
 Jezus je majhen, pa je svet,
 v rokah derži vesoljni svet.

Jezus je vsmiljenga serca,
 kar ga poprosimo, to nam da:
 prosimo ga le za sveti raj,
 Jezus, Marija nam ga daj.

Primer metaforičnih pookolitev je protistava *gori ... in doli ...* ob ponovitvi glagola *grem* v ljudski pesmi *Žalostno sonce* (SNP 5132):

Sijaj, sijaj, sončece,
 oj sonce rumeno!
 Kako bom jaz sijalo,
 sem vedno žalostno!
 Ako zgodaj gori grem,
 perice jokajo,
 bi rade še ležale,
 pa vstati morajo.
 Ako zgodaj doli grem,
 pastirci kolnejo,
 domov bi radi gnali,
 pa črede nimajo.

3 LOČLJIVA RAZSTAVA GLAGOLSKIH TVORJENK

Širšeslovenskim pookolitvam je sorazmerno blizu porabska razstava ločljivih predpon glagolskih tvorjenk, podprta s krajevnimi prislovki v razponu od cilja prek mesta do starta (Zorko 1995: 285):

Idi málo ta k máteri! (Pojdi tja k materi!)
 Ta se je vdáro na postelo. (Zleknil se je na posteljo.)
 Ká se gor na káula vejžaš? (Kaj se obešaš na voz?)
 Mali se je od čemerauv doj na srteu vdáro. (Otrok se je v jezi vrgel na tla.)
 Prišo je domáu s šáule, pa je turbo doj na srteu počo. (Prišel je domov iz šole in torbo zagnal na tla.)
 Dež jin je nut v krmo zrezo. (Dež jih je zalotil pri spravljanju sena.)
 Ta se je vtegnó na posteli. (Ulegel se je na posteljo.)
 Cejlo náuč so pr mrtveci gor bili. (Vso noč so bedeli pri mrliču.)
 Mogla je k pádari, ka je nej šláu vkráj od nje. (Morala je iti k zdravniku, ker je bila zaprta.)
 Pes je nej sto vó s svoje úte titi. (Pes ni hotel iti iz svoje utice.)
 Vó so ga počili s krčme kák mačka srát. (Vrgli so ga iz gostilne ko kakega berača.)

Ob ločljivi razstavi prehodnih in neprehodnih glagolov se krajevni prislovki pogosto tudi izpuščajo:

Ne drži me gor, ka neman cájta! (Ne zadržuj me, ker nimam časa!)
 Ne ovádi vó, ge si biu! (Ne izdaj, kje si bil!)
 Gor so dejvali, ka ga bujejo. (Grozili so, da ga ubijejo.)
 Gor si je djáu, ka od náuvoga leta tadále nede več kadiu. (Obljubil si je, da od novega leta naprej ne bo več kadil.)
 Doj si je drápnó velki fálát šunke. (Odrezal si je velik kos šunke.)
 Doj je pofudno petrueli posvejt pa so šli spat. (Upihnil je petrolejko in so šli spat.)
 Ne daj se včasik prejk! (Ne vdaj se takoj!)
 Ne odidi ta, ka ti šken nika povódati! (Ne odidi, ker ti hočem nekaj povedati!)
 Doj se je vdáro spat. (Vrgel se je na posteljo, da bo spal.)
 Táu se ne drži tü cüj. (To ne spada k tej temi.)
 Vküp so se pobráli pa odišli. (Pobrali so šila in kopita in odšli.)
 Nut se je navčo piti. (Navadil se je na pijačo.)
 Nut se opaši, ka neboš takši razvejšani! (Zatlači si srajco za hlače, da ne boš tako strašilo.)
 Vó se je narávno kák kakši mládoženec. (Naštimal se je kot kak ženin.)
 Tadeš? – Ta. (Odhajaš? – Ja.)

Če se postavi, da pomeni **G** glagol, **L** ločljivo predpono in **K** krajevni prislovek, se oblikuje naslednja preglednica:

- (1) G L K! → G L!
- (2) L G K
- (3) L K G
- (4) K L G → L G

Z velelno predpostavó se začne postopno pomikanje glagola proti koncu in krajevnega prislovka proti začetku tako, da je krajevni prislovek dvakrat na koncu,

ločljiva predpona dvakrat na začetku in glagol dvakrat na koncu. V prvih treh primerih ločljiva predpona bolj ali manj predhaja krajevnemu prislovku, kar spominja na kataforično pookolitev. Četrtemu primeru bi potem ustrezala anaforična pookolitev.

4 LOČLJIVA SESTAVA GLAGOLSKIH TVORJENK

Glavnino nato pomeni sestava ločljivih predpon glagolskih tvorjenk, podprta s krajevnimi prislovki, ki se spet nanašajo na cilj ali mesto ali start:

- Zdavanski gvant je ta-djala za spomin. (Poročno obleko je spravila za spomin.)
 Prkovač je gor-djala na pisker. (Pokrovko je položila na lonec.)
 Žmetno je gor-prišo na bregj. (Težko je prišel na vrh griča.)
 Padaša je doj-vdâro na travo. (Priateljja je zvrnil na travo.)
 Gečmen so doj-sipali na pod. (Ječmen so usuli na pod.)
 Moremo cûj-titi k deli. (Moramo se lotiti dela.)
 Dâ so se pr cerkvi pogučavali, je cûj-prišo k njen duhovnik. (Ko so se pri cerkvi menili, je prišel duhovnik.)
 S prston je cûj-prišo k žagi, pa se je nesreča zgodila. (S prstom se je dotaknil žage in nesreča se je zgodila.)
 Žmetno je cûj-priti k kakšoj fal iži. (Težko je dobiti kakšno poceni hišo.)
 Komaj je pred pson v künjo nut-vujšo. (Komaj je pred psom ušel v kuhinjo.)
 Dâ je domâu prsklemo, se je nut-vdâro v postelo. (Ko je prikolovratil domov, se je vrgel na posteljo.)
 V steno je cvek nut-vdâro. (Žebelj je pribil na steno.)
 Cejle svoje peneze je nut-bufno v nâuvi âuto. (Ves svoj denar je pogнал za novi avto.)
 V tej je nut-čotno mâlo žganja. (V čaj je zil nekaj žganja.)
 Botra go je nut-sprâvila v fabriko delat. (Botra ji je uredila službo v tovarni.)
 V zinski mangli so se molevi nut-sprâvili. (V zimski plašč so se naselili molji.)
 Pri njij so dûše nazaj-odile. (Pri njih so hodile nazaj duše umrlih.)
 Kâ vse je v bojni cûj-šlâu, je nej za povedati. (Kaj vse se je dogajalo v vojni, ni za povedati.)
 V bojni je grdo cûj-šlâu. (Srhljive stvari so se dogajale v vojni.)
 Nej je vö-šlâu s penezi. (Ni shajal z denarjem.)
 Nej mogo vö-priti s penezi. (Ni mogel shajati z denarjem.)
 Ne moreta z en drugin vö-priti. (Ne razumeta se.)
 S srtela je gor-vzeu pismo, štero je nâkle spâdnilo. (Pobral je pismo, ki je padlo na tla.)
 S stola je nevejdoč doj-vdâro en talejr. (Z mize je nehote zbil krožnik.)
 S poda so doj-nosili pšenico. (S podstrešja so nosili pšenico.)
 Komaj so doj-sprâvili s cerkvenoga torma človeka, šteri se je sto zaničiti. (Komaj so spravili z zvonika človeka, ki je hotel narediti samomor.)
 V zimi je drva vö-sprâvlo z lesa. (Pozimi si je v gozdu pridobival drva.)
 Lani je že vö-stâno s šâule. (Lani je doštudiral.)

Ob ločljivi sestavi je predvidljivost v prostoru podlaga za širšo polisemijo sovsebnih prehodnosti in neprehodnosti (Bajzek Lukač 2016: 171):

- Âvto ga je ta-vdâro. (Avto ga je povozil.)
 Nej je naprej-noso tisto temo. (Ni prihajal na dan s tisto temo.)
 Zdâj te naprej-postavi peneze! (Zdaj pa kar priskrbi denar!)
 Peneze, ka si si posâudo, moreš nazaj-dâti! (Denar, ki si si ga izposodil, moraš vrniti!)

Tačas ka so gor-sprāvili slovensko društvo, so dosta mogli delati. (Preden so ustanovili slovensko društvo, so morali veliko delati.)

Dā je plebanoš doj-zgučo svojo predgo, je doj s predgance ūšo. (Ko je župnik povedal svojo pridigo, je odšel s prižnice.)

Cejli lejs je doj-vdāro, pa je don nej nājšo grbanje. (Prehodil je ves gozd, pa kljub temu ni našel jurčkov.)

Špekulanti so doj-vdārili cene. (Špekulanti so zbili cene.)

Komuništari so steli doj-sprāviti vōro. (Komunisti so hoteli odpraviti vero.)

Cejli varaš je doj-zopodo pa don nej nājšo svoj vkrādnjeni picikli. (Obhodil je vse mesto, pa kljub temu ni zasledil svojega ukradenega kolesa.)

Čisto je doj-zopodo črejavline pete. (Čisto je pošvedral pete na čevljih.)

Vnoženo lüstvo nan je vse noge doj-zopodlo. (Množice ljudi so nas kar poteptale.)

Pet djajec je nut-vdāro. (Zmazal je pet jajc.)

Krmo so eške pred viheron nut-sprāvili. (Seno so pospravili pred viharjem.)

Za zimo je mogo kūrdenje nut-sprāviti. (Za zimo je moral nabaviti kurjavo.)

Pojbič je vō-vdāro okno. (Fantek je razbil okno.)

Dekla je eške nej vō-sprāvila šāulo. (Dekle še ni doštudiralo.)

Komaj je vō-sprāvo, kā je sto. (Komaj je izjecljal, kaj hoče.)

Iža je eške ranč nej bila vō-spucana, že so se nut-sprāvili. (Hiša še niti ni bila ometana, ko so se že veselili vanjo.)

Dā je komunizmuš gor-prišo, so se vōrni lidge trn bodjāli. (Ko se je pojavil komunizem, so se verni ljudje zelo bali.)

Dā je gor-prišo, ka je don nej un najbole čeden človik na svejti? (Kdaj je spoznal, da vseeno ni najpametnejši človek na svetu?)

Njina familija je sploy doj-prišla. (Njihova družina je popolnoma propadla.)

Spanje do podneva ji doj-odi. (Dopoldansko spanje ji manjka.)

Pisali so si, pa te tāk dāleč prišlo, ka so vkūp-pojdli. (Dopisovala sta si, kar se je razvilo v prijateljstvo.)

Dež jin je nut-vujšo, dā so žetvo delali. (Dež jih je presenetil, ko so želi.)

Dekličino je tāk zosūknilo v črvej, ka je ranč nej na pāmet vzela, dā ji je nut-vujšlo. (Deklino je tako nenadoma sčrvičilo v trebuhu, da niti ni opazila, kdaj ji je ušlo.)

Folišija je brž vō-prišla. (Goljufija je hitro prišla na dan.)

Cejlo delo je dobro vō-prišlo. (Stvar se je dobro izšla.)

Cājt je nej vō-vdāro. (Časovno se ni izšlo.)

1956-oga leta je vō-vdārila rabuka. (Leta 1956 je izbruhnila revolucija.)

5 SKLEP

Ločljive predpone porabskih glagolov nastopajo v razstavah (tipa *vō titi*) in sestavah (tipa *vō-titi*). V razstavah so bolj ali manj primerljive s širšeslovenskimi pookolitvami, medtem ko v sestavah predhajajo vidovnim predponam tako, da slovensko podlago po potrebi bogatijo po madžarskih in nemških zgledih.

VIRI IN LITERATURA

- Bajzek Lukač 2009** = Marija Bajzek Lukač, *Slovar Gornjega Senika A–L*, Bielsko-Biała idr.: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, 2009 (Zora 66).
- Bajzek Lukač 2016** = Marija Bajzek Lukač, Glagolske predpone v gornjeseniškem govoru, v: *Toporišičeva obdobja*, ur. Erika Kržišnik – Miran Hladnik, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016 (Obdobja 35), 165–172.
- Mukič 2005** = Francek Mukič, *Porabsko-knjižnoslovensko-madžarski slovar*, Szombathely: Zveza Slovencev na Madžarskem, 2005.
- Nartnik 1998** = Vlado Nartnik, Raba krajevnih prislovov *gori – doli* v slovenskih ljudskih pesmih, v: *VI. mednarodni slavistički dani = VI. nemzetközi szlavisztikai napok 1*, ur. Károly Gádányi, Sambotel – Pečuh: Hrvatski znanstveni zavod = Horvát tudományos kutatók egyesülete – Visoka nastavnička škola »Berzsenyi Dániel« Tanárképző Főiskola, 1998 (Bibliotheca Croatica Hungariae 3/1), 43–62.
- Pavel 2013** = Avgust Pavel, *Prekmurska slovenska slovnica = Vend nyelvtan*, prev. Marija Bajzek Lukač, ur. Marko Jesenšek, Bielsko-Biała idr.: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, 2013 (Zora 100).
- SLP** = *Slovenske ljudske pesmi: pripovedne pesmi 1–2*, ur. Zmaga Kumer idr., Ljubljana: Slovenska matica, 1970, 1981.
- SNP** = *Slovenske narodne pesmi 3*, ur. Karel Štrekelj, Ljubljana: Slovenska matica, 1904–1907.
- Toporov 1961** = Vladimir Nikolaevič Toporov, *Lokativ v slavjanskih jazykah*, Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1961.
- Zorko 2009** = Zinka Zorko, *Narečna podoba Dravske doline*, Maribor: Kulturni forum, 1995.

SUMMARY

Separable Prefixes of Verbs in the Slovenian Rába Valley Dialect

The new millennium has also enriched Slovenian studies with two dictionaries of the Slovenian Rába Valley dialect: *Porabsko-knjižnoslovensko-madžarski slovar* (Slovenian Rába Valley Dialect – Standard Slovenian – Hungarian Dictionary) by Francek Mukič, published in 2005, and *Slovar Gornjega Senika A–L* (Felsőszölnök / Gornji Senik Dictionary, A–L) by Marija Bajzek Lukač, published in 2009. In comparing the Slovenian Rába Valley dialect with standard Slovenian, Hungarian, and German, the two dictionaries are especially important in terms of the development of prefixed verbs. Specifically, in this dialect inseparable aspectual prefixes tend to be preceded by separable non-aspectual prefixes, in which the Slovenian base is complemented by Hungarian and German models if needed. Separable prefixes are derived from adjuncts of place, as well as spatial particles typical of Slovenian in general. An example of metaphorical spatial particles is offered by the phrases *gor iti* 'rise' and *dol iti* 'set'.

Separable prefixes in the verbs of the Slovenian Rába Valley dialect appear in decompositions and compounds. In decompositions, they tend to be supported by adjuncts of place ranging from the end destination via the current place to the starting position, but these are often omitted: *Ta se je vdâro na postelo* 'He crashed into bed' – *Doj se je vdâro spat* 'He crashed down (into bed) to sleep'. However, the majority comprise compounds with separable prefixes in prefixed verbs. Predictability in space forms the basis for broader polysemy of implicit transitivity and intransitivity: *V steno je cvek nut-vdâro* 'He slammed the nail into the wall' – *Pet djajec je nut-vdâro* 'He cracked five eggs'.